

**Суадноsiны навуковага i мастацкага кампанентаў у сучаснай
беларускай пазнавальнай лiтаратуры для дзяцей**

З уsiх тыпаў лiтаратуры для дзяцей (мастацкая, навукова-папулярная, даведачная, вучэбная, рэлігiйна) даследчыкамі найбольш вывучана мастацкая лiтаратура. Навукова-папулярныя дзiцячыя выданнi застаюцца па-за ўвагай фiлолагаў i спецыялістаў выдавецкай справы. Нават назва гэтага тыпу лiтаратуры неадназначная: у навуковых даследаваннях i выдавецкай практыцы побач з тэрмінам “навукова-папулярная” лiтаратура ўжываюцца тэрміны “пазнавальная” i “развiваючая”.

Трэба адзначыць, што ў пачатку XXI ст. беларуская дзiцячая навукова-папулярная лiтаратура атрымала новы iмпульс у сваiм развiццi, набыла нацыянальныя рысы. Гэта абумоўлена некалькімі прычынамі. Па-першае, пад’ём iнтэлектуальнага патэнцыялу краiны – адна з прыярытэтных задач дзяржаўнай палiтыкi. Пры гэтым актуалiзавалася праблема недахопу сучасных дзiцячых выданняў, якія б давалi несупярэчлiвыю iнфармацыю з розных галiн навукі i прывiвалi цікавасць да спасцiжэння ведаў.

Па-другое, у лiтаратуру прыйшлi крэатыўныя аўтары, якія здольны рашыць гэтую праблему: Алесь Бадаг, Алена Масла, Людмiла Рублеўская, Уладзiмiр Мазго, Анатоль Бутэвіч, Серж Мiнскевіч i iнш.

Па-трэцяе, станаўленне iнфармацыйнага рынку змяняе патрабаваннi да якасцi кнiжных выданняў. Яны павiнны змагацца за свайго чытача i вытрымліваць канкурэнцыю з iнтэрнэтам i тэлебачаннем.

Інакш кажучы, практыка выдання дзiцячай навукова-папулярнай лiтаратуры на сённяшнi дзень апярэджвае тэорыю яе вывучэння, пры тым што за апошняе дзесяцiгоддзе выйшла шмат якасных выданняў для малодшага i сярэдняга школьнага ўзросту. Можна адзначыць, што пераважаюць тры тэмы – прырода, гiсторыя роднага краю i рэлігiя (у сукупнасцi яны складаюць 57% кнiг). Увагу прыцягваюць, напрыклад, аўтарскія серыі У. Ягоўдзiка “Скарбы Радзiмы” (выданнi “Сляды волатаў”, “Славуторыя рыбаловы”, “Адмiрал i яго каманда”, “Барабаншчыкi вясны” i iнш.) i А. Бутэвіча “Сем цудаў Беларусi” (кнiгi “У гасцях у вечнасцi”, “Славуторыя родам сваiм”, “За наміткай гiсторыi” i iнш.), кнiга Ф. Палачанiна “Школьнiкам аб праваслаўнай веры”.

У навукова-папулярнай лiтаратуры для дзяцей суiснуюць два кiрункі: дыдактычны (уласна навукова-папулярны) i мастацка-вобразны (навукова-мастацкi). Дыдактычнае адгалiнаванне навукова-папулярнай лiтаратуры арыентавана на дзяцей, якія ўжо зацiкаўлены пэўнай навукай i маюць адпаведныя веды. У выходных звестках такой кнiгi будзе адзначана –

“Навукова-папулярнае выданне”. Навукова-мастацкая літаратура адрасавана чытачам, якія яшчэ не аддаюць перавагу ніводнай навуцы. Асноўная задача аўтара ў такім выпадку – зацікавіць. У выходных звестках такой кнігі будзе адзначана – “Літаратурна-мастацкае выданне”.

Разгледзім, як суіснуюць пазнавальны і мастацкі кампаненты ў навукова-папулярных выданнях мастацка-вобразнага кірунку на прыкладзе “Лясной кнігі ў творах беларускіх пісьменнікаў”, выдадзенай “Літаратурай і искусством” у 2008 г. Складальнік – Алесь Мікалаевіч Бадак.

У структуры кнігі прынята выдзяляць асноўны, дадатковы і ўспамагальны (службовы) тэксты. У якасна падрыхтаваным выданні ўсе пералічаныя кампаненты ўтвараюць арганічнае адзінства, а гэта значыць, што і стылістычна яны добра спалучаюцца і ўзаемадапаўняюць адзін аднаго. У абраным для аналізу выданні ўсе структурныя элементы прадстаўлены дастаткова поўна. Асноўны тэкст утвораны вершамі, апавяданнямі, казкамі, літаратурна апрацаванымі народнымі паданнямі на “лясную” тэматыку. Дадатковы тэкст – гэта кароткія, пазнавальныя, гістарычныя і краязнаўчыя нататкі Дзеда Усяведа, якія размяшчаюцца на старонцы паралельна з асноўным тэкстам, але займаюць значна меншую частку аб’ёму. Успамагальны тэкст прадстаўлены ўсімі абавязковымі элементамі даведчнага апарата, неабходнымі для апрацоўкі ў бібліятэках і інфармацыйных службах, а таксама зместам і прадмовай. Паколькі ўспамагальны тэкст у большай ступені будзе цікавым для спецыялістаў выдавецкай справы, чым для філолагаў, прааналізуем асноўны і дадатковы тэксты.

Асноўны тэкст. Свае творы ў “Лясной кнізе...” прадставілі многія аўтары: Уладзімір Ягоўдзік, Міхась Пазнякоў, Уладзімір Мацвееў, Алесь Марціновіч, Алесь Карлюкевіч, Анатоль Бутэвіч, Кацярына Хадасевіч-Лісавая і інш. І тым не менш кніга ўтварае сабой цэльнае выданне. Індывідуальны стыль кожнага аўтара, безумоўна, адчуваецца, але ўсе творы аб’яднаны агульнай ідэяй і тэмай, зразумела, што задача ва ўсіх пісьменнікаў была адна – выбраць ляснага “жыхара” (звера, птушку, расліну) і займальна, цікава пазнаёміць чытача з ім. Героямі кнігі сталі зубр, дзік, заяц, ліса, вавёрка, дуб, бяроза, рабіна, ажыны, суніцы, брусніцы, мухаморы, шампіньёны, порхаўкі...

Змест твораў і стыль напісання абумоўлены чытацкім адрасам. “Лясная кніга...” адрасавана дзецям сярэдняга школьнага ўзросту. Гэтыя чытачы з цікавасцю ўспрымаюць і навуковыя факты, і казачныя сюжэты, галоўнае, каб было займальна, каб раскрывалася псіхалогія персанажаў, іх узаемаадносіны, каб былі прыгоды, таямніцы і абавязкова – дынамічнае развіццё падзей.

Суадносіны казачнасці і рэалістычнасці ў розных творах прадстаўлены парознаму. Так, К. Хадасевіч-Лісавая ў казцы “Прыгоды дзічка Дзюдзі” распавядае пра здарэнне, якое адбылося ў Чароўным лесе: малы самаўпэўнены дзічок заблукаў і трапіў у Пушчу Драпежнікаў, дзе ледзь не стаў ахвярай рысі. Разам з тым у гэтай казцы дзіця прачытае апісанне пугача, даведаецца, чым харчуюцца мядзведзі, вавёркі, вожыкі, рысі, дзікі. Вобраз галоўнага героя, наогул, атрымаўся вельмі праўдзівым і наглядным: “Дзюдзя чмякаў, хрумсцеў цвёрдымі шкарлупінамі, задаволена прыплюшчваў маленькія круглыя вочкі і пацешна трос вушамі” [3, с. 14]. Такім чынам, мастацкі вымысел не абядняе пазнавальны аспект твораў.

Што тычыцца стылю, то адзначым наступнае: аўтары шырока выкарыстоўваюць прыёмы прыцягнення ўвагі чытачоў. Гэта пыталыя сказы: “Цікава, а як пачуваюць сябе зубры-вандроўнікі ў месцінах, далёкіх ад роднай Белавежы? Ці ўсё ў іх ідзе ладам?” [3, с. 6], “Цікава, што за звер прысеў там паабедаць?” [3, с. 13]; звароты да чытачоў: “Бачыце, наперадзе паказалася вяршыня Высокай гары?” [3, с. 11], “А цяпер, дарагія чытачы, Купа запрашае нас у падарожжа па Чароўным Лесе” [3, с. 10].

Займальнасць аповеду дасягаецца і лексічнымі сродкамі:

- цікавыя імёны персанажаў: барсук Буня, муха Люля, павук Фаня, Зайчык-Пагуляйчык, зязюля Гулюля, мядзведзь Патап Цяжкая Лапа;

- эпітэты, параўнанні: “рыжкая махлярка”, “лісіца-хітрыца” [3, с. 37], “аблокі, белыя і пульхныя, нібы дукровая вата” [3, с. 11];

- выклічнікі і гукапераймальныя словы: “Вунь, колькі іголак у вожыка, а яна закоціць калючкіка ў рэчку, пачакае, пакуль ён паплыве, потым за мяккі живоцік – цоп!” [3, с. 33], “Ві-і-і! – спалохана адгукнуўся той” [3, с. 13];

- словы з эмацыянальна-ацэначнымі суфіксамі: “Гэта ж не жартачкі – халадэча такія!” [3, с. 50], “А пасля, прыжмурыўшы вачаняты, з самага краёчка галічкі скокнула на суседнюю сасну” [3, с. 48];

- казачныя ці стылізаваныя пад казачныя ўстойлівыя спалучэнні: “маркоўнае царства, капуснае гаспадарства”, “лясное царства, яловае гаспадарства” [3, с. 29], “жыла-была” [3, с. 64];

- загадкі: “на гару бягом, а з гары кувырком” [3, с. 35].

Паколькі “Лясная кніга...” адрасавана дзецям, аўтары не забываюць выхоўваць культуру маўлення, узбагачаюць мову чытачоў прыказкамі, прымаўкамі і ўстойлівымі спалучэннямі: “пра гора не дбаеш, калі сябра маеш” [3, с. 28]; “...а злодзея і след прастыў” [3, с. 30]; “той і мае, хто сам дбае” [3, с. 43]; “выбіраецца, як сойка за мора” [3, с. 56].

Асаблівай увагі заслугоўваюць два творы – “Вавёрка і крот” А. Зэкава і “Як мухаморы вайну пачыналі” Г. Аўласенкі. Яны напісаны рытмізаванай,

рыфмаванай прозай, якая нагадвае раёшны стыль, мову кірмашовых гулянняў і забаў: “Неяк ранкам мухаморы былі вельмі не ў гуморы. На палянцы на лясной, пад высокай пад сасной яны ўсе сабраліся, дружна павіталіся і, слова за слова, пачалі размову” [3, с. 126]. Гэтыя творы маглі быць запісаны як вершы, але аўтары прапанавалі менавіта такі, праязічны, варыянт. І казкі зайгралі новымі фарбамі. На карысць працуе і эффект нечаканасці: звяртаючыся да твораў, чытач са здзіўленнем улоўлівае рытм. Казкі хочацца прачытаць услых, часам нават забываеш сачыць за зместам.

Дадатковы тэкст. Нататкі Дзеда Усяведа нагадваюць артыкулы з энцыклапедыі: тут даецца навуковая інфармацыя пра звяроў, птушак, раслін – герояў кнігі. Ідэя, якой кіраваліся рэдактары і аўтары кнігі, змяшчаючы інфармацыю Дзеда Усяведа, адзначана ў прадмове: “Будзем спадзявацца, што сабраныя ім у энцыклапедыях, старых прыродазнаўчых часопісах звесткі падштурхнуць вас да далейшай цікавасці ў спасціжэнні лясной біяграфіі” [3, с. 5]. Стыль напісання нататак набліжаецца да навуковага, аднак і тут зрэдку выкарыстоўваюцца элементы папулярызацыі. Напрыклад, артыкул пра лася заканчваецца такімі словамі: “Да месца будзе згадаць, што лось – выдатны плывец. І бягун нядрэнны: можа адоўваць 65 кіламетраў за адну гадзіну. Як сапраўдны аўтамабіль!” [3, с. 17].

Усё гэта выглядае арганічна, а вось артыкул пра зайца выпадае з шэрагу іншых нататак Дзеда Усяведа. Інфармацыі пра звярка вельмі мала, затое падрабязна апісана народная гульня пад назвай “Зайчык” і тое, што “звычайна зайцам называюць палахлівага чалавека” [3, с. 29]. Наўрад ці апошняя інфармацыя будзе новай і цікавай для дзіцяці сярэдняга школьнага ўзросту. Звесткі з рускай народнай творчасці былі б больш цікавымі, калі б умовы гульні завяршалі насычаны навуковай інфармацыяй артыкул. Мінусам выдання з’яўляюцца і нешматлікія памылкі друку, якія “закраліся” ў некалькі артыкулаў Дзеда Усяведа. У цэлым жа яшчэ раз падкрэслім удалае спалучэнне мастацкіх тэкстаў з навуковымі артыкуламі ў рамках аднаго выдання.

Такім чынам, аналізуемае выданне дэманструе арганічнае спалучэнне навуковага факта і мастацкага вымыслу, навуковых апісанняў і сродкаў мастацкай вобразнасці. Кніга выконвае сваё мэтавае прызначэнне: яна дае дакладную прыродазнаўчую інфармацыю і выклікае ў чытача жаданне даведацца больш пра лес і яго жыхароў. А яшчэ – кніга выходзіць, вучыць ганарыцца прыродай свайго краю і берагчы яе.

Літаратура

1. Беларуская дзіцячая літаратура : вучэб. дапам. / А. М. Макарэвіч [і інш.] ; пад агул. рэд. А.М. Макарэвіча, М.Б. Яфімавай. – Мінск : Выш. шк., 2008. – 686 с.

2. Карайченцева, С.А. Книговедение. Литературно-художественная и детская книга. Издания по филологии и искусству / С.А. Карайченцева. – М. : МГУП, 2004. – 424 с.

3. Лясная кніга ў творах беларускіх пісьменнікаў ; уклад. А. Бадак. – Мінск : Лит. и искусство, 2008. – 143 с.

4. Редакторская подготовка изданий / С.Г. Антонова [и др.]. – М. : МГУП, 2002. – 467 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ